

Sarajevski otvoreni centar

Bosna i Hercegovina

DARKO PANDUREVIĆ

www.soc.ba

Sarajevo, decembar 2014.

ISSN 2303-6079

Konkretne preporuke za poboljšanje položaja trans* osoba u Bosni i Hercegovini

SADRŽAJ

Sažetak	2
1. Uvod	2
2. Osnovne ideje prilikom prilagodbe spola	4
3. Bitni aspekti prilagodbe spola	4
3.1. Princip izbjgavanja konflikta među pravila	
3.2. Dijagnoza/medicinsko mišljenje	
3.3. Iskustvo svakodnevnog života i tjelesne provjere	
3.4. Prinudna medicinska intervencija	
3.5. Prinudni razvod	
3.6. Starosno ograničenje	
4. Osnovni standardi u proceduri prilagodbe spola	7 7
5. Procedura promjene spola	8
5.1. Prava trans* osoba prilikom prilagodbe spola	
5.2. Prednosti jasnih pravnih propisa	
6. Česti prigovori protiv olakšavanja pristupu priznavanja spola	11
7. Preporuke za poboljšanje položaja transrodnih osoba u BiH	13
7.1. Izmjene i donošenje pravnih propisa koji regulišu izmjenu ličnih dokumenata	
7.2. Krivičnopravna zaštita trans* osoba	
7.3. Donošenje pravnih propisa koji regulišu pitanje medicinske procedure prilagodbe spola	
7.4. Izmjena pravnih propisa koji regulišu pitanje braka i položaja osoba u braku nakon prilagodbe spola	
Literatura	16
Rječnik korištenih trans* pojmova	17
O autoru	21

SAŽETAK

ili

ŠTA DRŽAVA TREBA UČINITI DA POBOLJŠA POLOŽAJ TRANS* OSOBA

Ovaj izvještaj predstavlja osnovne ideje i ciljeve vezane za prilagodbu spola, te pokazuje koji su to bitni aspekti prilagodbe spola, kao i koji su to osnovni standardi u proceduri prilagodbe spola. Predstavljeni su i česti prigovori protiv olakšavanja pristupa priznavanju željenog spola trans* osobama¹ i date konkretne preporuke za poboljšanje položaja trans* osoba u Bosni i Hercegovini. Na kraju su date preporuke za dalje čitanje literature koja problematizira slična pitanja, kao i rječnik korištenih pojmova koji se odnose na pitanja transrodnosti i transeksualnosti.

Na ovom mjestu izdvajamo nekoliko osnovnih poteza koje država treba da uradi kako bi se poboljšao pravni i socijalni položaj trans* osoba u bosanskohercegovačkom društvu.

1. Izmjene postojećih zakona i propisa koji regulišu pitanja promjene identifikacionih dokumenata, krivičnopravne zaštite trans* osoba od zločina motivisanih mržnjom, sklapanja braka, roditeljstva i govora mržnje.
2. Država treba kroz navedene propise i edukaciju službenika da osigura da procedura promjene dokumenata bude brza, transparentna, lako dostupna i da nije degradirajuća.
3. Raditi na unaprijeđenju edukacije kroz obuke za policiju i graničnu policiju, kako bi se spriječila maltretiranja osoba koje se izgledom ne uklapaju u očekivane rodne norme spola koji im piše u dokumentima.
4. Donošenje sveobuhvatnog zakona koji bi regulisao kompletnu medicinsku proceduru prilagodbe spola i zdravstvenu zaštitu u skladu sa Preporukama Savjeta ministara Vijeća Evrope.
5. Implementacija postojećeg Zakona o zabrani diskriminacije i pružanje jasnog i efikasnog mehanizma zaštite od diskriminacije na osnovu spola i rodnog identiteta u svim sferama pokrivenih zakonom.

1. UVOD

Ljudska prava trans* osoba i dalje trpe kršenja u raznim sferama života. Pored brojnih napredaka na ovom polju, uz nekoliko izuzetaka nije moguće govoriti o ravnopravnosti trans* osoba sa drugim članovima_cama društva čak ni na prostoru Evropske Unije. Trans* osobe su često izložene diskriminaciji i kršenjima osnovnih ljudskih prava kao što su pravo na privatni život, ljudsko dostojanstvo, tjelesni integritet, život bez nasilja, izbor i pravo na medicinsku zaštitu, pravo

¹ Trans* je sveobuhvatni pojam za sve one osobe čiji identiteti na razne načine prelaze rodne ili spolne granice. Pojam uključuje i transrodne i transeksualne osobe. Vidi rječnik na kraju.

na pravično suđenje, pravo na bračni život, itd. Takva kršenja se dešavaju u svakodnevnim životnim situacijama kao što je iznajmljivanje stana, zapošljavanje, pristup zdravstvenim uslugama, ukrcavanje na avion, prelazak granice, davanje identifikacionih dokumenata na uvid, a ogledaju se i u nemogućnosti trans* osoba da zaštite svoja prava putem zakona, zasnuju brak, primoravanju na obaveznu sterilizaciju, medicinske zahvate, psihološke dijagnoze ali i razne vrste stigmatizacije. Desile su se mnoge pozitivne promjene i napretci kako u svijetu tako i u zemljama Evrope, te su donijeta zakonska rješenja koja na veoma efikasan način regulišu pojedine oblasti u cilju zaštite i poštivanja prava trans* osobe. Ipak, nijedna država još uvijek nije u potpunosti iskorijenila diskriminaciju, niti eliminisala nejednako tretiranje trans* osoba.

Jedno od najproblematičnijih pravnih pitanja u životu trans* osoba je promjena oznake spola i drugih zvaničnih informacija u identifikacionim dokumentima i sama procedura prilagodbe spola.

Jedno od najproblematičnijih pravnih pitanja u životu trans* osoba je promjena oznake spola i drugih zvaničnih informacija u identifikacionim dokumentima i sama procedura prilagodbe spola. Evropa ima raznoliku praksu u regulisanju ovih pitanja, sa različitim efektima i nivoima poštivanja ljudskih prava. Prisilna sterilizacija, obavezni hirurški zahvati i mišljenja medicinskih eksperata, uslovljenost potpunog pravnog priznanja prilagodbe spola medicinskim zahvatima, nemogućnost žalbe na nepovoljne odluke, zabrane ili poništenja braka transrodnim osobama i drugi slični problemi postoje u većini evropskih država, tako i u državama članicama Evropske Unije. U skladu s tim Savjet ministara Vijeća Evrope je postavio nove standarde u cilju unapređenja položaja trans* osoba. Ovi standardi bi *trebali* biti obavezujući za sve države članice Vijeća Evrope. Naglasak je na *trebali bi* jer je praksa u većini evropskih država i dalje u velikoj mjeri različita od onoga što je sadržano u Preporukama. Ipak, zacrtani standardi predstavljaju napredan način regulisanja položaja, između ostalog i trans* osoba i trebaju biti u najmanju ruku cilj kojem bi težile sve evropske države. Da je primjena sličnih standarda moguća, te da rješava efikasno i bez negativnih pojava mnoge probleme transrodnih osoba, govore primjeri argentinskog Zakona o priznavanju spola ili pojedinih zakonskih rješenja u evropskim državama kao što su primjerice Ujedinjeno Kraljevstvo ili Portugal.

Što se tiče Bosne i Hercegovine, položaj i zaštita trans* osoba su među najlošijim u Evropi.

Što se tiče Bosne i Hercegovine, položaj i zaštita trans* osoba su među najlošijim u Evropi. Nedostatak pravnih propisa i zaštite vidljiv je i u odnosu na region. U svim relevantnim sferama za prava trans* osoba, Bosna i Hercegovina nikako ili tek parcijalno reguliše spomenutu problematiku. Generalno, ne postoji sveobuhvatni zakon, niti bilo koji drugi pravni propis ni na jednom nivou, zvanična medicinska procedura ili jasno definisana procedura za promjenu identifikacionih dokumenata, tako da država i javne institucije praktično ignorišu potrebe trans* osoba. Iz svega toga proizilaze sva navedena kršenja ljudskih prava. Postići nivo koji je predviđen u spomenutim Preporukama, iako treba biti krajnji cilj budući na situaciju i nedostatak i najosnovnijih pravnih propisa koji bi regulisali položaj trans* osoba, za Bosnu i Hercegovinu trenutno je teško dostižan i podrazumijeva dugotrajan i iscrpan rad na pitanjima o kojima se do sada nije ni razmišljalo.

2. OSNOVNE IDEJE PRILIKOM PRILAGODBE SPOLA

1. Evropske države imaju obavezu da pruže mogućnost pravnog priznavanja prilagodbe spola. Da bi bili u skladu sa evropskim standardima na polju zakonodavstva, kreatori politika trebaju da se postaraju da su procedure brze, transparentne i lako dostupne. Iako sâm oblik procedure nije obavezno propisan, ono što je bitno je da ona treba da ima praktične i efikasne rezultate koji štite pravo trans* osoba na privatnost. U idealnom slučaju procedura je jednostavna, a administrativna i nemedicinska procedura omogućava osobama da promjene svoje zvanične informacije i dokumente što je brže moguće.
2. Da bi poštivale ljudska prava prema internacionalnom i evropskim dokumentima o ljudskim pravima, zakonodavstva država ne smiju prisiljavati osobe da mijenjaju jedno ljudsko pravo za drugo.
3. Proces i ishodi procesa priznavanja spola moraju biti adekvatni da bi štitili privatni život individue i da bi joj omogućili potpuni pravni kapacitet u skladu sa njenim željenim spolom.

3. BITNI ASPEKTI PRILAGODBE SPOLA

3.1. Princip izbjegavanja konflikta među pravima

Od ogromnog je značaja da pravna procedura za prilagodbu spola **ne stvara konflikt između više različitih ljudskih prava jedne osobe**. Na jednoj strani mogućnosti za pravnim priznavanjem spola i u skladu s tim prava na privatni život i s druge strane prava kao što su pravo na ljudsko dostojanstvo, fizički integritet, slobodu od mučenja, pravično suđenje, itd. Evropske države postavljaju u svojim zakonima ili kroz neformalnu praksu određene zahtjeve i kriterije koje trans* osoba treba da ispuni da bi mogla da promijeni svoje ime ili rod. Često su ti zahtjevi u konfliktu sa ljudskim pravima, kako je već navedeno, pravom na privatni život, samoodređenjem, tjelesnim integritetom ili izborom zdravstvene zaštite. Evropski sud za ljudska prava je u pogledu toga odredio da države imaju diskreciono pravo da postavljaju određene zahtjeve, ali da bi ti zahtjevi trebali uzimati u obzir i naučne i društvene promjene i napredak ostvaren na tim poljima.

Svjetsko profesionalno udruženje za zdravlje transrodnih osoba je na ovom polju donijelo i izdalo Standarde tretiranja (Standards of Care Version 7) koji regulišu na vrhunski način tretman trans* osoba. Udruženje naglašava da trans* identiteti i izražavanje nisu patološki ili negativni na bilo koji način. Kreatori politika i zakona bi trebali obratiti pažnju na ove Standarde koji su bazirani na individualnom samoodređenju i isključiti dodatne dokaze i procjene od strane trećih osoba (medicinskih ili sudskih eksperata). Mišljenja ostalih osoba kao što su roditelji (u

Tako bi traženje dokaza o operaciji prilagodbe spola, bez da je takvu operaciju moguće izvršiti u istoj državi, bio nelegitiman zahtjev.

slučaju da je osoba punoljetna), staratelji, djeca, supružnici/partneri, radne kolege, također trebaju biti isključena iz odlučivanja.

Evropski sud za ljudska prava drži da mora biti moguće da pojedinac_ka ispuni zahtjeve unutar svoje države po pitanju kompletnog procesa prilagodbe spola. Tako bi traženje dokaza o operaciji prilagodbe spola, bez da je takvu operaciju moguće izvršiti u istoj državi, bio nelegitiman zahtjev.

Taj stav sud je zauzeo prilikom slučaja L. protiv Litvanije, gdje zakonodavstvo Litvanije daje svima pravo da promijene spol i dokumente, ali ne postoje propisi koji regulišu sam proces potpune prilagodbe spola.

Ovo je činjenica koju treba posebno imati na umu prilikom zagovaranja promjene i uvođenja novih pravnih propisa koji uređuju položaj transrodnih osoba u Bosni i Hercegovini.

Primjena birokratskih propisa na preuzak način, bez uzimanja u obzir individualne medicinske potrebe osobe, krši pravo na pravično suđenje, budući da se sudsko mišljenje mijenja za mišljenje medicinskih eksperata.

3.2. Dijagnoza/medicinsko mišljenje

Jedna od glavnih teza trans* aktivista i aktivistkinja za ljudska prava je da trans* identiteti nisu bolest niti se trebaju smatrati negativnim na bilo koji način. Ipak, Svjetska zdravstvena organizacija i dalje klasifikuje transeksualnost kao mentalni i bihevioralni poremećaj.

Jedna od glavnih teza trans* aktivista i aktivistkinja za ljudska prava je da trans* identiteti nisu bolest niti se trebaju smatrati negativnim na bilo koji način. Ipak, Svjetska zdravstvena organizacija i dalje klasifikuje transeksualnost kao mentalni i bihevioralni poremećaj. Trenutno je najveći broj zvaničnih procedura u Evropi baziran, implicitno ili eksplicitno, na dijagnozi mentalnog poremećaja. Kao posljedica mnoge trans* osobe koje traže priznavanje prilagodbe spola nisu u mogućnosti da ga dobiju (prema istraživanju Fundamental Rights Agency, 73% trans* osoba se ne identificiraju unutar binarnih rodni kategorija – muško i žensko). Posebno je problematična činjenica da je pravo na samoodređenje neke osobe ograničeno mišljenjem druge osobe. Tražiti od mentalno zdrave osobe da bude dijagnosticirana kao osoba s mentalnim poremećajem, da bi se zadovoljila administrativna procedura, direktno je u konfliktu sa ljudskim dostojanstvom i vodi ka daljoj stigmatizaciji i diskriminaciji. Studija u Njemačkoj je utvrdila da 63% trans* sagovornika smatra da dijagnoza "poremećaj rodnog identiteta" za njih stvara značajnu količinu stresa i nelagode.

Tražiti od mentalno zdrave osobe da bude dijagnosticirana kao osoba s mentalnim poremećajem, da bi se zadovoljila administrativna procedura, direktno je u konfliktu sa ljudskim dostojanstvom i vodi ka daljoj stigmatizaciji i diskriminaciji.

Idealan slučaj bi bio kada se ne bi zahtijevalo obavezno miješanje medicinskih ustanova (kao što su psiholozi) i kada bi se razvili propisi koji osiguravaju nepatološki pristup trans* specifičnim pitanjima u vezi zdravstvene zaštite.

U slučajevima gdje se dijagnoza eksplicitno ili implicitno zahtijeva, nije u domenu države da definiše ili razmatra rodni identitet osobe.

Evropski sud za ljudska prava presudio je da medicinsko mišljenje ne može biti zamijenjeno za sudsko. Sud je također rekao da se ne može tražiti od osobe koja aplicira za prilagodbu spola da dokaže da nije samostalno uzrokovala da postane trans osoba tako što je uzimala hormonsku terapiju bez medicinskog nadzora.*

3.3. Iskustvo svakodnevnog života i tjelesne provjere

Pod iskustvom svakodnevnog života podrazumijeva se sposobnost osobe da živi duži vremenski period u svom samoodređenom identitetu. To je jedan od čestih

zahtjeva prije nego dođe do promjene identifikacionih dokumenata. Taj pristup vodi ka izlaganju trans* osoba riziku od diskriminacije i nasilja. Fizičke pretrage kao uslovi nisu u skladu sa standardima WPATH-a (Svjetskog profesionalnog udruženja za zdravlje transrodnih osoba) i trebale bi biti izbjegavane. Obaveza članica država je da obrate pažnju na društvene i medicinske zahtjeve u skladu s presudama ESLJP. Kako je već spomenuto, umjesto grubog pridržavanja normi, veću pažnju treba pridodati ličnoj situaciji individue.

3.4. Prinudna medicinska intervencija

Ako je oznaka spola obavezna na identifikacionim dokumentima, ta oznaka bi trebala priznati spol s kojim se osoba identificira i živi u skladu s njim, bez obzira na reproduktivne mogućnosti.

24 države u Evropi trenutno traže sterilizaciju kao preduslov za proceduru priznavanja prilagodbe spola. Ovaj uslov se kosi sa zahtjevima WPATH prema kojima nijedna osoba ne treba biti podvrgnuta operaciji ili prihvatiti sterilizaciju kao uslov za priznavanje njenog identiteta. Ako je oznaka spola obavezna na identifikacionim dokumentima, ta oznaka bi trebala priznati spol s kojim se osoba identificira i živi u skladu s njim, bez obzira na reproduktivne mogućnosti. Prema komesaru za ljudska prava Vijeća Evrope, tražiti od osobe endokrinološke ili hirurške intervencije (hormonska terapija, operacija, sterilizacija) je u potpunosti protivno poštivanju tjelesnog integriteta osobe. Ove procedure onemogućavaju osobi pravo da zasnuje porodicu.

Specijalni izvještaj Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope kaže da ni prisilne ili prinudne sterilizacije i kastracije ne mogu biti opravdane na bilo koji način u 21. vijeku.

Specijalni izvještaj Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope kaže da ni prisilne ili prinudne sterilizacije i kastracije ne mogu biti opravdane na bilo koji način u 21. vijeku. Primorana sterilizacija predstavlja kršenje čl. 3 UN konvencije o ljudskim pravima koja štiti dignitet i nezavisnost pojedinca kao i princip nediskriminacije.

Zahtijevanje medicinske intervencije predstavlja kršenje ljudskih prava, bez obzira na želju pojedinca da se podvrgne takvom tretmanu, budući da su to pitanja zdravstvene zaštite pojedinca koja ne trebaju da se sudaraju sa mogućnošću da trans* osobe promijene svoje zvanične informacije. Sloboda izbora trans* osoba je isto ugrožena jer u takvim situacijama moraju birati između prava na tjelesni integritet i prava na privatni život. Tako je i u spomenutom Specijalnom izvještaju navedeno da države članice trebaju ukinuti sterilizaciju i druge prinudne medicinske tretmane kao neophodni pravni uslov da bi rodni identitet osobe bio zakonski priznat.

3.5. Prinudni razvod

Zaštita postojećih bračnih zajednica treba biti uzeta u obzir, pogotovo u državama gdje ne postoji ustanova ekvivalentna braku za istospolne partnere. U svakom slučaju, pravno priznavanje spola se ne treba kositi sa pravima djece i partnera trans* osobe.

Slučaj trans* osobe koja je prije prilagodbe i priznavanja spola stupila u brak sa osobom suprotnog pola i želi da ostane u braku i nakon priznavanja spola stvara nedoumice zakonodavcima u zemljama gdje ne postoje istospolni brakovi. Da bi to izbjegle, 34 zemlje u Evropi zahtijevaju razvod prije nego što u potpunosti pravno priznaju identitet trans* osobe.

Zaštita postojećih bračnih zajednica treba biti uzeta u obzir, pogotovo u državama gdje ne postoji ustanova ekvivalentna braku za istospolne partnere. U svakom slučaju, pravno priznavanje spola se ne treba kositi sa pravima djece i partnera trans* osobe. Često se ovo pitanje miješa sa diskusijom o jednakosti braka za istospolne partnere. Ovo je pogrešno usmjeren argument, budući da se u ovom slučaju radi o već zakonski vjenčanom paru gdje bi razvod, disolucija ili prebacivanje

u registrovano partnerstvo (gdje je moguće) značilo gubitak već stečenih prava kako za trans* osobu, tako i za članove porodice. Ovo je situacija koju je potrebno izbjegavati, što je i stav Evropskog komesara za ljudska prava.

3.6. Starosno ograničenje

Eksplicitna ili implicitna ograničenja na osnovu godina predstavljaju prepreku kako mladim tako i starijim osobama da pristupe proceduri priznavanja spola. Takva ograničenja predstavljaju kršenje odredbi Konvencije o pravima djeteta, Džodžakarta principe, Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava, Evropsku socijalnu povelju i Povelju EU o fundamentalnim pravima

Eksplicitna ili implicitna ograničenja na osnovu godina predstavljaju prepreku kako mladim tako i starijim osobama da pristupe proceduri priznavanja spola. Takva ograničenja predstavljaju kršenje odredbi Konvencije o pravima djeteta, Džodžakarta principe, Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava, Evropsku socijalnu povelju i Povelju EU o fundamentalnim pravima.

Pravo na dostojanstvo i autonomiju, pravo na privatnost i pravo da budu saslušani i da igraju aktivnu ulogu u svim administrativnim i sudskim procedurama koje ih se tiču, moraju biti omogućena kako za maloljetne osobe, tako i za osobe u kasnijim godinama (naravno uzimajući u obzir njihove individualne sposobnosti). Priznavanje spola ne bi trebalo biti diskriminatorno po osnovi godina i zavisiti od ocjene da li je neko premlad ili prestar (mnoge države dozvoljavaju prilagodbu spola samo nakon i do određene starosti). Ovo je pitanje koje dobija na važnosti, pogotovo u Evropi gdje se demografska slika stanovništva ubrzano mijenja i postaje sve starija.

U skladu s ovim problemima, Vijeće Evrope traži od država članica da kroz školski sistem i edukaciju, pruže pristup neophodnim informacijama o trans* pitanjima i omoguće adekvatnu zaštitu i podršku trans* osobama i omoguće im da žive u skladu sa svojim rodnim identitetom.

4. OSNOVNI STANDARDI U PROCEDURI PRILAGODBE SPOLA

Osnovni cilj pravnih normi koje regulišu pitanje priznavanja spola mora biti zaštita prava na privatni i porodični život prema čl. 8 Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Preporuke mjera za borbu protiv diskriminacije, na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta – CM/Rec 2010(5), donesene od strane Vijeća ministara Savjeta Evrope, postavili su nove standarde, između ostalih i u položaju trans* osoba i procedurama prilagodbe spola. Preporuke su donesene na temelju presuda Evropskog suda za ljudska prava vezanih za slučajeve trans* osoba i prilagodbe spola. Sud je u ovim presudama tumačio Evropsku konvenciju o ljudskim pravima u odnosu na konkretne slučajeve.

Preporuke Savjeta ministara Vijeća Evrope koje se odnose na prilagodbu spola i položaj transrodnih osoba su sadržane u paragrafima 19, 20, 21 i 22, 27 i glase:

- Države članice trebaju osigurati da privatne informacije koje se odnose na seksualnu orijentaciju osobe ili rodni identitet nisu sakupljane, pohranjivane ili na drugi način korištene od strane javnih institucija, pogotovo u organima zaduženim za provođenje zakona osim u jasno naznačenim izuzecima. Dokumenti koji se ne podudaraju s ovim propisima trebaju biti uklonjeni.

Preporuke mjera za borbu protiv diskriminacije, na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta – CM/Rec 2010(5), donesene od strane Vijeća ministara Savjeta Evrope, postavili su nove standarde, između ostalih i u položaju trans* osoba i procedurama prilagodbe spola.

- Zahtjevi, uključujući prilagodbe fizičke prirode, za pravno priznavanje prilagodbe spola trebaju biti redovno ocjenjivani da bi se uklonili uvredljivi uslovi.
- Države članice moraju preuzeti potrebne mjere kojima bi garantovale potpuno pravno priznavanje prilagodbe spola u svim sferama života, s naglaskom na omogućavanju promjene imena i spola u dokumentima na brz, transparentan i dostupan način; Države članice trebaju osigurati, gdje je potrebno, odgovarajuće priznanje i promjene bitnih dokumenata od strane nedržavnih subjekata kao što su obrazovni ili radni certifikati.
- Države članice moraju preuzeti sve potrebne mjere da osiguraju prava trans* osoba da zasniju brak sa osobom suprotnog spola (od onog koji osoba ima nakon prilagodbe) nakon što se proces prilagodbe završio i novi spol je pravno priznat u skladu sa prethodna dva uslova.
- Uzimajući u obzir da interes djeteta treba biti primaran prilikom odlučivanja o roditeljstvu ili starateljstvu djeteta, države članice trebaju omogućiti da takve odluke budu donesene bez diskriminacije bazirane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu.

Iako su ovako definisani standardi obavezujući za sve države članice Vijeća Evrope, i dalje 16 evropskih država ne predviđaju mogućnost prilagodbe spola. Čak i u državama gdje procedura postoji, njih 33, zahtjevi vezani za prilagodbu spola često krše ljudska prava trans* osoba. Primjerice, mnoge države predviđaju dijagnozu *poremećaja rodnog identiteta* kao preduslov, 24 države traže sterilizaciju; 19 država traži razvod ili samački status; 14 ne dozvoljavaju osobama da stupe u brak nakon pravnog priznavanja spola.

5. PROCEDURA PROMJENE SPOLA

Imajući u vidu neujednačene i neadekvatne procedure priznavanja prilagodbe spola ili nepostojanje istih u različitim evropskim državama, preporuke Vijeća Evrope posebnu pažnju pridaju samoj proceduri prilagodbe spola. Paragraf 21 spomenute preporuke izričito naglašava da procedura mora biti brza, transparentna i lako dostupna.

Brza procedura podrazumijeva da je vremenska razlika između apliciranja i izdavanja rješenja o priznanju prilagodbe spola što kraća. Vremenski aspekt je bitan najviše radi zaštite prava na privatnost i pravično suđenje. Period između apliciranja i izdavanja priznanja je često veoma nepovoljan po osobu koja želi prilagoditi spol. U sudskoj praksi postoje primjeri gdje odluka o priznanju prilagodbe spola nije donesena ni 4 godine nakon podnošenja zahtjeva. Takvi pretjerano dugački procesi predstavljaju direktno kršenje prava na pravično suđenje.

Jedan od problema koji se direktno kosi sa zahtjevom za što bržu proceduru je činjenica da mnoge države imaju zahtjeve kao što su minimalni vremenski rok od 2 godine nadzora psihologa prije davanja dijagnoze o mentalnom zdravlju aplikanta. Takva praksa primjenjuje se u Švicarskoj gdje je Evropski sud za ljudska prava presudio da ovi zahtjevi krše pravo na pravično suđenje, kao i da ne uzimaju u obzir medicinske potrebe osobe.

Paragraf 21 spomenute preporuke izričito naglašava da procedura mora biti brza, transparentna i lako dostupna.

Brza procedura podrazumijeva da je vremenska razlika između apliciranja i izdavanja rješenja o priznanju prilagodbe spola što kraća.

Transparentnost procedure znači da zakonske odredbe moraju jasno određivati način na koji se mijenja ime i registrovani spol osobe.

Lako dostupna procedura predviđa da ne postoje barijere koje bi prilagodbu spola učinile nepristupačnom.

Sama procedura ne smije biti degradirajuća po osobu koja želi da prilagodi spol.

Pravo na privatnost, kako je navedeno i u EKLJP i Preporukama Savjeta Evrope, je jedno od osnovnih prava koje je potrebno zaštititi prilikom procesa prilagodbe spola.

Što se tiče same administrativne procedure, dobar primjer nalazimo u Portugalu gdje prema Zakonu n.7/2011 stoji da odluka o zahtjevu za promjenu spola mora biti donesena u roku od 8 dana od strane nadležnih organa.

Transparentnost procedure znači da zakonske odredbe moraju jasno određivati način na koji se mijenja ime i registrovani spol osobe. Pod time se podrazumijeva pojašnjenje kako se zakon treba primijeniti i kojem državnom organu se treba obratiti sa zahtjevom za prilagodbu spola. Jasnost pravnih odredbi je značajna prije svega da bi se izbjegla pravna neizvjesnost, kako za podnosiocima zahtjeva za prilagodbu spola, tako i za vlasti koje se bave pitanjem priznavanja prilagodbe spola. Na kraju, potrebno je jasno odrediti troškove, pojedinačne uslove i žalbenu proceduru.

Lako dostupna procedura predviđa da ne postoje barijere koje bi prilagodbu spola učinile nepristupačnom. Pristup prilagodbi spola bi trebao biti omogućen za sve trans osobe koje ga traže, bez obzira na medicinski status, godine, fizičku onesposobljenost ili druge statuse. Osoba ne smije biti onemogućena da joj se prizna željeni spol ni u slučaju da ne može da ispuni određene uslove iz razloga kao što su godine, religija ili zdravlje.

Navedeni kriterij dostupnosti se odnosi kako na preduslove za prilagodbu spola, tako i na indirektno aspekte koji nisu regulisani u samom tekstu. Kao primjer je moguće navesti visoke sudske i administrativne troškove koji bi predstavljali nepotrebnu ekonomsku barijeru za priznavanje prilagodbe spola.

Pozitivan primjer nalazimo u argentinskom zakonodavstvu gdje je prilagodba spola besplatna ili primjer Ujedinjenog Kraljevstva gdje je za promjenu imena potrebno izdvojiti između pet i deset funti².

Na kraju, sama procedura **ne smije biti degradirajuća** po osobu koja želi da prilagodi spol. Uvredljivi zahtjevi ne smiju biti uključeni eksplicitno ili implicitno u proces prilagodbe spola. Tako je moguće da se sama pravna norma odnosi na medicinsko mišljenje, ali u praksi je to mišljenje moguće samo nakon obaveznog boravka u psihijatrijskoj ustanovi. U skladu s tim je u Preporukama Vijeća Evrope naglašena potreba za redovnim provjeravanjem zakona da bi se uklonili uvredljivi zahtjevi.

5.1. Prava trans* osoba prilikom prilagodbe spola

Pravo na privatnost, kako je navedeno i u EKLJP i Preporukama Savjeta Evrope, je jedno od osnovnih prava koje je potrebno zaštititi prilikom procesa prilagodbe spola. Zaštita ovog prava se odnosi kako na sam proces prilagodbe, tako i na same posljedice promjene (promijenjena dokumenta i registri). U skladu s tim, predviđa se da osoba koja je u svom profesionalnom svojstvu dobila informacije o nečijoj prilagodbi spola ne smije otkrivati date informacije. Osoba može dobiti ove informacije primjerice kao javni službenik, poslodavac ili potencijalni poslodavac.

Zaštita protiv otkrivanja informacija vezanih za prilagodbu spola bi trebala biti potpuno regulisana zakonom i automatska, tako da nijedna druga osoba ne može saznati da je došlo do spomenute procedure. Ovo se treba odnositi na sve odluke, arhive, registre i dokumentaciju o proceduri. Uvođenje automatske zaštite protiv otkrivanja takvih podataka potrebno je iz razloga što podnosilac zahtjeva za

² 10 funti je ca 25 KM

prilagodbu spola često nije svjestan svih mjesta gdje se pohranjuju informacije o njegovom spolu. Na ovaj način bi postupak zaštite i sankcionisanja bio pokrenut i kada bi došlo do otkrivanja spornih informacija bez znanja osobe na koju se podaci odnose. Također je potrebno ograničiti pristup svim registrima samo osobama sa osnovanim pravnim interesom.

Dobar primjer zakonske zaštite prava na privatnost i otkrivanja informacija postoji u britanskom Zakonu o priznavanju spolova (Gender Recognition Act). Ovaj zakon na vrlo detaljan način reguliše ko su osobe koje u svom profesionalnom svojstvu mogu dobiti informaciju o prilagodbi spola, u kojim slučajevima je moguće takve informacije otkriti, sankcije za otkrivanje informacija i druga vezana pitanja.

Pravo na pravično suđenje (sadržano u čl. 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima) podrazumijeva pravo da osoba koja želi prilagoditi spol ima fer suđenje, u skladu sa idejom jednakosti pred zakonom, bez obzira da li slučaj vodi neko administrativno tijelo ili sud. Ovo također podrazumijeva da osoba bude saslušana od strane kompetentnog, nezavisnog i nepristrasnog suda, pravo da bude saslušana javno i u razumnom vremenu, pravo na savjetovanje i prijevod.

Jednakost pred zakonom mora biti omogućena ako je to potrebno i pružanjem pravne pomoći aplikantu. Još jedan aspekt pojma pravičnog suđenja je i pravo na žalbu, odnosno mogućnost da viša instanca ocijeni spornu odluku. To znači i da se sa slučajem postupa brzo kao i mogućnost da se uputi prigovor na predugačka proceduralna odlaganja.

Promjena imena bi trebala biti dostupna odvojeno od prilagodbe spola u dokumentima. Na taj način bi bio pokriven širok spektar načina na koji osoba poima svoj rodni identitet. Tako trans* osobe sa rodno neutralnim imenom ne bi bile primorane da promijene svoje ime. S druge strane, trans* osobe koje ne žele da prilagode spol u dokumentima ne bi trebale biti onemogućene da im se prizna željeno ime.

Slučaj **građana koji žive u inostranstvu i priznavanje inostranih procedura** je od velikog značaja jer osigurava da u određenim slučajevima osoba ne mora putovati u zemlju porijekla da bi imala pristup proceduri prilagodbe spola. Izdavanje dokumenata ili oficijelna promjena postojećih treba biti obezbijedena preko ambasade države porijekla. U današnjem vremenu sveprisutne mobilnosti i globalizacije, kompatibilnost zakonodavstva koje se bavi priznavanjem i prilagodbom spola dobija sve više na značaju. Priznavanje odluka inostranih država je pitanje koje je također potrebno regulisati. U skladu s tim potrebno je omogućiti i stranim državljanima pristup proceduri prilagodbe spola u slučaju da njihova država porijekla ne omogućava sličnu proceduru ili bi ih to izložilo ugrožavanju ljudskih prava.

5.2. Prednosti jasnih pravnih propisa

Transparentnost i dostupnost zakona u velikoj mjeri zavisi od jezika i načina na koji je pisan. Stoga kreatori zakona trebaju da teže ka lako razumljivom i nedvosmislenom zakonskom tekstu. Posebnu važnost jasnog i precizno određenog zakonskog teksta možemo vidjeti na primjerima država u kojima procedura prilagodbe spola nije obrađena u zakonu, već proizilazi iz ustaljene prakse ili je

Pravo na pravično suđenje (sadržano u čl. 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima) podrazumijeva pravo da osoba koja želi prilagoditi spol ima fer suđenje, u skladu sa idejom jednakosti pred zakonom, bez obzira da li slučaj vodi neko administrativno tijelo ili sud.

Promjena imena bi trebala biti dostupna odvojeno od prilagodbe spola u dokumentima.

Slučaj građana koji žive u inostranstvu i priznavanje inostranih procedura je od velikog značaja jer osigurava da u određenim slučajevima osoba ne mora putovati u zemlju porijekla da bi imala pristup proceduri prilagodbe spola.

podvedena pod slične slučajeve. Iz takve prakse proizilaze mnogi pravni nedostaci, najprije, osoba se ne može pozvati na pravo da njen rodni identitet bude u potpunosti priznat. Dalje, u slučaju odlaganja i negativnih odluka, ne postoji pravna osnova za žalbu, što je jedna od karakteristika samog prava na pravično suđenje. Druge posljedice koje mogu proizaći iz nedostatka zakonske regulacije su predugačko trajanje cijelog procesa, veliki troškovi kako za pojedinca, tako i za državu. Na kraju, nejasni zahtjevi i neodređena implementacija stvaraju prostor za zloupotrebu.

Primjer jasnog zakona može se vidjeti u španskom zakonodavstvu. U roku od tri godine, nakon što je stupio na snagu 2007. godine, 15 puta više osoba je dobilo pravno priznanje svog rodnog identiteta (15 osoba 2007. godine, naspram 211 osoba 2010. godine).

6. ČESTI PRIGOVORI PROTIV OLAKŠAVANJA PRISTUPU PRIZNAVANJA SPOLA

U diskusijama o proceduri prilagodbe spola i načinima kako da se poboljšaju, često se pojavljuju određeni strahovi i stereotipi. U skladu s tim potrebno je spomenuti neke najčešće i pružiti kontraargument, ideje i činjenice kako im se suprotstaviti. Tako protivnici teze da je potrebno učiniti proceduru prilagodbe spola jednostavnom i lako dostupnom tvrde da bi ovaj metod izazvao sljedeće situacije:

Kriminalci će zloupotrijebiti ovakvu proceduru da prikriju svoj identitet, izbjegavaju sudsko gonjenje, prevarom steknu beneficije vezane za spol ili učiniti druge vrste prevara.

Ne postoji nijedan naučni dokaz koji može da potvrdi ovu tezu. Nizozemske vlasti su čak temeljito istraživale ovo pitanje prije nego što su krenule u reformu svog zakona o priznavanju prilagodbe spola i nisu našle nijednu relevantnu prepreku za olakšavanje pristupa procedure priznavanja prilagodbe spola. Uzevši u obzir veliki emotivni i društveni teret koji je vezan za promjenu zvaničnih dokumenata, teško je za očekivati sistematsko zloupotrebavanje ovakvog zakona. S druge strane, ograničavanje pristupa pravnom priznavanju spola da bi se spriječila eventualna zloupotreba bilo bi protivno samoj funkciji zakona (da omogući ljudima kojima je to potrebno pristup njihovim ljudskim pravima). Zloupotreba zakona je svakako kažnjiva po krivičnom zakonu. *Pod pojednostavljenim procedurama argentinskog zakona o identitetu, izdato je 3000 novih identifikacionih dokumenata u jednoj godini bez da je dokumentovan ijedan slučaj s motivom za prevaru ili drugim pogrešnim namjerama.*

Društveno funkcionisanje će biti ugroženo jer će društvene norme muškarca i žene biti oštećene. Priznavanje prilagodbe spola je proces koji traži veoma mali broj osoba i ne utiče na društvenu strukturu.

Muški osuđenik bi imao mogućnost da se prebaci u ženski zatvor. Trans* osoba u pritvoru ima pravo da bude tretirana kao bilo koja druga osoba i u skladu s tim da bude smještena u ustanovu koja je u skladu sa njenim rodnim identitetom. Trans žena u muškom zatvoru svakako je jedna od ranjivijih grupa koja je često žrtva nasilja i uznemiravanja temeljenog na transfobiji i diskriminaciji.

Uzevši u obzir veliki emotivni i društveni teret koji je vezan za promjenu zvaničnih dokumenata, teško je za očekivati sistematsko zloupotrebavanje ovakvog zakona.

Priznavanje prilagodbe spola je proces koji traži veoma mali broj osoba i ne utiče na društvenu strukturu.

Reproduktivno pravo ne zavisi od rodnog identiteta osobe. Ono predstavlja individualno ljudsko pravo.

Proces prihvatanja rodnog identiteta je dugotrajan i uključuje pažljiva promišljanja prije nego se osoba uputi na odlučujuće korake.

Postojeće informacije ne podržavaju tezu da trans* identitet roditelja direktno utiče na dobrobit djeteta, niti da vodi ka većem broju trans* djece.

Dokazi upućuju na to da zahtijevanje transeksualne, transrodne ili slične dijagnoze u proceduri priznavanja spola nije ni moguće ni primjereno.

Jednostavan pristup pravnom priznavanju spola će voditi ka tome da će i muškarci i žene rađati djecu. Reproductivno pravo ne zavisi od rodnog identiteta osobe. Ono predstavlja individualno ljudsko pravo. Iako neke trans* osobe žele da imaju djecu, one predstavljaju manjinu unutar trans* zajednice. Do sada nije bilo dokaza da rodni identitet trans roditelja može imati negativan uticaj na djecu.

Ljudi će višestruko mijenjati identitet. Ne postoji dokaz da u zemljama sa brzom, lako dostupnom i transparentom procedurom postoji porast zahtjeva za priznavanje spola po jednoj osobi, kao ni da je rodni identitet takvih osoba manje stabilan od drugih. Proces prihvatanja rodnog identiteta je dugotrajan i uključuje pažljiva promišljanja prije nego se osoba uputi na odlučujuće korake. Osoba koja dobije nekoliko različitih priznavanja spola bi bila teret kao i osoba koja je stupala u brak više puta. Iako to može stvoriti birokratske probleme, krajnja ideja je da administracija treba služiti potrebama građana, a ne obrnuto.

Dozvoljavanje vjenčanim trans* osobama da ostanu vjenčane nakon promjene identiteta automatski predstavlja odobravanje istospolnih brakova. Obaveza svake države je da štiti prava legalno sklopljene bračne zajednice, kako za trans* osobe tako i za njihove supružnike. Partneri u bračnoj zajednici su bili različitog spola u vrijeme sklapanja braka, tako da su uslovi za brak ispunjeni. Trebalo bi biti irelevantno za validnost braka da, u nekom kasnijem stadiju, jedan od supružnika zatraži da promijeni oznaku spola na svom identifikacionom dokumentu. Zaštita postojećeg braka nije istovjetna omogućavanju dvjema osobama istog registrovanog spola da stupe u brak u sklopu nacionalnog bračnog prava.

Dobrobit djeteta će biti ugrožena ili će biti pod uticajem da i samo postane trans*. Postojeće informacije ne podržavaju tezu da trans* identitet roditelja direktno utiče na dobrobit djeteta, niti da vodi ka većem broju trans* djece. Kroz slučajeve djece podignutih od strane istospolnih partnera se pokazalo da je kvalitet roditeljstva mnogo značajniji faktor za dobrobit djece, nego činjenica da su odgajani u jednom tipu porodice ili drugom.

Samo ekspertna osoba može ocijeniti da li je osoba zaista trans*. Dokazi upućuju na to da zahtijevanje transeksualne, transrodne ili slične dijagnoze u proceduri priznavanja spola nije ni moguće ni primjereno. Nije *moguće* zato što ne postoji objektivna procjena po kojoj se može odrediti rodni identitet osobe. Aplikanti često prilagođavaju svoje lične priče kako bi zadovoljili očekivanja eksperata da dobiju potrebnu dijagnozu. Nije ni prikladno, jer tako ustanovljen disbalans moći između eksperta i aplikanta sprečava stvaranje odnosa od povjerenja koji je preduslov za svaki terapijski odnos.

Seksualnim prestupnicima će biti olakšan pristup ženskim kupatilima. Seksualno uznemiravanje je krivično djelo nevezano za rodni identitet osobe. Ponovo se nameće teza da li je cijena promjene svih dokumenata ili medicinske procedure prilagodbe spola toliko velika da bi se taj postupak isplatio zarad takvih motiva. Do sada nije bilo dokaza koji potvrđuju vezu između olakšanog pristupa prilagodbi spola i povećanog broja seksualnih prekršaja.

Nesigurna osoba koja nije trans* će biti izmanipulisana da pristupi proceduri priznavanja spola. Svaka osoba ima pravo da donosi odluke za sebe u sklopu njenih pravnih mogućnosti. To je posebno vidljivo u intimnim sferama kao što je rodni identitet osobe. Ako bi osoba imala mogućnost da istraži svoj rodni identitet, brza, dostupna i transparentna procedura ne bi uključivala nikakve nepovratne korake.

Priznavanje spola je čisto administrativni proces prilagođavanja zvaničnih registara i identifikacionih dokumenata i kao takav nije uslov za pravo na pristup procesu prilagodbe spola.

7. PREPORUKE ZA POBOLJŠANJE POLOŽAJA TRANSRODNIH OSOBA U BiH

U Bosni i Hercegovini je teško govoriti iz aspekta poboljšanja procedure za prilagodbu spola jer su trans* osobe potpuno zanemarene od strane države i državnih organa. Ne postoji nijedan pravni propis koji određuje jasne zahtjeve i stavke koje osoba mora ispuniti da bi promijenila spol. Osim zabrane diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, izražavanja i spolne orijentacije u *Zakonu o zabrani diskriminacije BiH* i krivičnopravne zaštite kroz *Krivični zakon Republike Srpske*³, *transrodnost* je skoro pa nepostojeći pojam u Bosni i Hercegovini. Trans* osobe ne možemo naći ni u jednom drugom zakonu ili podzakonskom aktu koji reguliše pitanja zdravstvenog osiguranja, braka, porodice, krivičnopravne zaštite, i mnoga druga pravna područja.

Sama procedura prilagodbe spola putem medicinske terapije i hirurškog zahvata u Bosni i Hercegovini nije moguća. Osobe koje se želi podvrgnuti medicinskoj prilagodbi spola putuju u druge države, najčešće Sloveniju ili Srbiju da bi prošle kroz neophodni medicinski tretman. Procedura prilagodbe spola nije moguća u zdravstvenim institucijama u BiH, samim tim ni zdravstveno osiguranje ne pokriva troškove bilo kojeg medicinskog tretmana za prilagodbu spola.

Proces izmjene ličnih dokumenata i upisa spola u matične knjige je još jedna ogromna prepreka za trans* osobe u Bosni i Hercegovini. Ne postoje jasno naznačeni zahtjevi koje osoba mora da ispuni, procedura nije jasno propisana i sadrži dosta birokratskih nedostataka.⁴

Promjene neophodne za izjednačavanje položaja trans* osoba u Bosni i Hercegovini tiču se prije svega uvođenja jasnih i nedvosmislenih pravnih propisa o proceduri izmjene spola i ličnih dokumenata. Zatim promjene u krivičnom zakonu i zaštita trans* osoba od predrasudom motivisanih krivičnih djela. Na kraju, potrebno je omogućiti trans* osobama jednaka prava i po pitanju sklapanja braka sa osobama suprotnog spola od njihovog željenog spola, kao i pravo da ostanu u braku sa osobom sa kojom su već u braku i nakon što urade operaciju prilagodbe spola.

Rad na poboljšanju položaja trans* osoba tako treba biti usmjeren prije svega na donošenje pravnih propisa i izmjenom postojećih koje bi sistematski i nedvosmisleno regulisali sva područja i aspekte života relevantne po trans* osobe i otklonili sistematska kršenja njihovih ljudskih prava.

³ Zločin iz mržnje može biti motivisan i rodnim identitetom.

⁴ Prema neslužbenim informacijama, u Kantonu Sarajevo tri osobe su tokom 2013. godine izvršile proces pravnog priznavanja prilagodbe spola.

7.1. Izmjene i donošenje pravnih propisa koji regulišu izmjenu ličnih dokumenata

Promjena ličnih dokumenata ne smije biti uslovljena nikakvim medicinskim zahvatima (kao što je sterilizacija ili hormonalna terapija).

Neophodno je donijeti zakon ili podzakonski akt koji će proceduru izmjene ličnih dokumenata i spola u matičnim knjigama učiniti brzom, transparentnom i lako dostupnom na način na koji je to prethodno navedeno u tekstu. Uslovi koje osoba treba da ispuni moraju biti jasni, nediskriminatorni, poštivati ljudska prava osobe, bez nepotrebne birokratije i ograničiti period čekanja na što kraći period. Kako je spomenuto, bitno je da period između apliciranja i izdavanja dokumenata bude što kraći jer je to faza u kojoj je trans* osoba najviše izložena potencijalnoj diskriminaciji. Promjena ličnih dokumenata **ne smije** biti uslovljena nikakvim medicinskim zahvatima (kao što je sterilizacija ili hormonalna terapija). Postojeći zakoni o matičnim knjigama dozvoljavaju, ali bez jasno definisane procedure, izmjenu spola u matičnim knjigama ili nikako (Distrikt Brčko) i kao takvi nisu ni približno adekvatno rješenje.

7.2. Krivičnopravna zaštita trans* osoba

Neophodna je izmjena Krivičnog zakona FBiH i uvođenje regulacije zločina iz mržnje koja će navoditi rodni identitet kao jedan od zabranjenih osnova

7.3. Donošenje pravnih propisa koji regulišu pitanje medicinske procedure prilagodbe spola

Proces prilagodbe spola mora biti omogućen u javnim zdravstvenim ustanovama u Bosni i Hercegovini te je stoga potrebno donijeti propise koji jasno regulišu kompletan proces. Zbog kompleksnosti teme, kao najbolje rješenje se nameće donošenje posebnog zakona. Ovaj zakon bi trebao da reguliše i samu proceduru (hirurški zahvati, hormonalne terapije, mišljenje medicinskih eksperata) ali i pitanja zdravstvene zaštite i pokrivanja troškova procedure. Zakon ne smije da sadrži degradirajuće zahtjeve kao što su dijagnoza mentalnog poremećaja trans* osobe.

7.4. Izmjena pravnih propisa koji regulišu pitanje braka i položaj osoba u braku nakon prilagodbe spola

Ovo pitanje je bitno kako iz aspekta prava trans* osobe, tako i drugih članova porodice. Najprije djeteta i njegove dobrobiti ali i bračnog partnera trans* osobe. Budući da postojeći porodični zakoni entiteta i Brčko distrikta BiH predviđaju ništavnost braka u slučaju da nije ispunjen uslov različitosti spolova, izmjene zakona trebaju ići u smjeru ukidanja ovog uslova, kao i omogućavanja istospolnim partnerima mogućnost sklapanja braka ili u najmanju ruku neformalnog partnerstva. Omogućavanje trans* osobi da ostane u braku nakon prilagodbe spola ne treba gledati samo po sebi kao omogućavanje istospolnih brakova.

Pored stvaranja neophodnog pravnog okvira koji bi garantovao trans* osobama poštivanje i zaštitu njihovih ljudskih prava, od ključne važnosti bilo bi stvaranje jasne strategije za što efikasnije sprovođenje relevantnih pravnih normi od strane državnih

organa koja bi uključivala metode podizanja nivoa svijesti i pružanja adekvatnih informacija građanima o trans* osobama, edukacije državnih službenika_ca i uposlenika_ca u javnim ustanovama. Ovo je prije svega bitno jer društvo nije upoznato sa položajem i karakteristikama trans* osoba, ali i zbog rizika da usljed neznanja i neinformisanosti državnih ustanova mnoge pravne norme ostanu samo slovo na papiru.

Za kraj je korisno pogledati prijedloge rješenja u Srbiji, odnosno predloženi *Model zakona o priznavanju pravnih posledica promene pola i utvrđivanja transeksualizma* i nedavno usvojeni *Pravilnik o načinu prikupljanja medicinske dokumentacije te utvrđivanja uvjeta i pretpostavki za promjenu spola ili o životu u drugom rodnom identitetu* u Hrvatskoj. Spomenuta rješenja su na tragu većine ideja sadržanih u tekstu, odnosno u skladu sa Preporukama Savjeta ministara Vijeća Evrope ali i zahtjevima aktivističkih grupa koje zagovaraju jednaki položaj trans osoba, a jezik se nameće kao dodatna pogodnost. Također služe kao primjer kako da se neke od navedenih ideja i prijedloga efikasno prevedu u zakonski tekst i podzakonske akte.

Pravilnik o načinu prikupljanja medicinske dokumentacije te utvrđivanja uvjeta i pretpostavki za prilagodbu spola ili o životu u drugom rodnom identitetu u Hrvatskoj reguliše pitanje prikupljanja medicinske dokumentacije i utvrđivanje uvjeta i pretpostavki za prilagodbu spola i života u drugom rodnom identitetu i temelji se na načelu humanosti i zaštite prava pacijenata, načelu zaštite dobrobiti i prava djeteta, načelu zabrane diskriminacije, načelu zaštite tajnosti osobnih podataka.

Neki od pozitivnih primjera u zakonu su da je za davanje medicinskog mišljenja postavljen kratak rok od 30 do 60 dana (čl. 9, st. 5), da promjena ličnih dokumenata nije uslovljena nikakvim medicinskim zahvatima (čl. 2 st. 2), jasno je navedena neophodna dokumentacija (čl. 4), i predviđeno formiranje liste medicinskih stručnjaka specijaliziranih za oblast trans* osoba koje će davati neophodno mišljenje (čl. 5 st. 1).

Model zakona o priznavanju pravnih posledica promene pola i utvrđivanja transeksualizma u Srbiji uređuje postupak priznavanja pravnih posljedica prilagodbe spola i utvrđivanja transeksualnosti. Zakon obuhvata različita područja. Tako zabranjuje diskriminaciju na osnovu rodnog identiteta i prilagodbe spola izričito navodeći zabranu diskriminatornog ponašanja državnih službenika_ca i medicinskih uposlenika_ca. Pozitivna rješenja su propisan kratak rok od 8 dana u kojem mora biti donijeto rješenje o izmjeni ličnih dokumenata (čl. 4 st. 5), zaštiti podataka o prilagodbi spola i poštivanju privatnosti (čl. 8), regulisanju bračnih odnosa (čl. 9), osiguravanju nesmetanog vršenja roditeljskog prava i obaveza i nakon prilagodbe spola (čl. 10).

LITERATURA I PREPORUKE ZA DALJE ČITANJE

- Analiza propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba (2013). Zorica Mršević, Slavoljupka Pavlović, Milan Đurić, Predrag Šarčević. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Srbija.
- Izveštaj o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH (2013). Vladana Vasić, Sarajevski otvoreni centar.
- Legal Gender Recognition in Europe (2013). Richard Köhler, Alecs Recher, Julia Ehrt, Transgender Europe.
- Model zakona o priznavanju pravnih posledica promene pola i utvrđivanje transeksualizma, Prava trans osoba - od nepostojanja do stvaranja zakonskog okvira (2012). Saša Gajin (ur.), Centar za unapređivanje pravnih studija.
- Pravilnik o načinu prikupljanja medicinske dokumentacije te utvrđivanju uvjeta i pretpostavki za promjenu spola ili o životu u drugom rodnom identitetu, Narodne novine, brojevi 96/1993 i 76/2013, Republika Hrvatska.
- Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity (2010). Council of Europe.
- Seksualna orijentacija i rodni identitet, pravo i praksa u BiH (2013). Damir Banović, Vladana Vasić, Sarajevski otvoreni centar.
- Trans care - gender transition, Hormones: Guide for FTMs and MTFs, Surgery: Guide for FTMs and MTFs (2006). Vancouver Coastal Health, Transcend Transgender Support & Education Society and Canadian Rainbow Health Coalition.
- Zakon o jedinstvenom matičnom broju BiH
- Zakon o ličnoj karti građana BiH
- Zakon o zabrani diskriminacije
- Zakon o jednakosti spolova BiH
- Zakoni o ličnom imenu FBiH, RS, Distrikta Brčko
- Zakoni o matičnim knjigama u FBiH, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu

RJEČNIK KORIŠTENIH TRANS* POJMOVA

BIOLOŠKI SPOL

Određenje determinirano hromozomima (XX, XY), hormonima (estrogen i progesteron, testosteron) i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama (vulva, klitoris, vagina, testisi i penis). Konstruktivističke teorije tvrde da je spol (kao i rod i rodne uloge) konvencija (društvena konstrukcija).

COMING OUT

Sintagma koja potiče iz fraze “coming out of the closet”, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmisanja vlastite (homo) seksualne orijentacije. Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana. Izlaženjem iz ćutanja izlazi se iz izolacije i negiranja, i objavljuje se drugima pravo na drugačiji život. Coming out trans* osoba je specifičan (u odnosu na coming out lezbejki, gejeva i biseksualnih osoba) jer je vezan za njihov rodni identitet, koji je vidljiv okolini, tako da transrodne osobe ne mogu birati hoće li se autirati ili neće – njihovo autiranje je prisilno upravo zbog vidljivosti transrodnih identiteta.

DISKRIMINACIJA

Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja u nepovoljan položaj osobe ili grupe osoba po nekom osnovu. Različiti su osnovi, odnosno karakteristike po kojima se osoba ili grupa osoba dovodi u nepovoljan položaj: spolna orijentacija, rodni identitet, rodno izražavanje, spol, dob, političko opredjeljenje i sl.

POSREDNA DISKRIMINACIJA

Posredna diskriminacija podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala efekat dovođenja neke osobe ili grupe osoba u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druge osobe.

NEPOSREDNA DISKRIMINACIJA

Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje ili propuštanje postupanja kada je neka osoba ili grupa osoba dovedena ili je bila ili bi mogla da bude dovedena u nepovoljni položaj za razliku od neke druge osobe ili grupe osoba u sličnim situacijama.

INSTITUCIONALIZIRANA DISKRIMINACIJA

Društveni sklop koji se ogleda u institucijama moći (jezik, mediji, obrazovanje, ekonomija, religija i dr.) koje favoriziraju jednu grupu (ili jedan sistem odlika) naspram drugih. Savremena teorija se u načelu slaže da je ta *grupa* grupa bijelih (rasa) heteroseksualnih (orijentacija) muškaraca (spol i rod) srednjih godina (starosna dob), pripadnika srednje ili više srednje klase (klasa). Svi koji na ovaj ili onaj način odstupaju od date *grupe*, tretiraju se kao manjina (čak i kada formiraju grupu koja je od ove brojnija).

VIŠESTRUKA DISKRIMINACIJA

Opisuje diskriminaciju koja se dešava na temelju nekoliko osnova odvojeno (na primjer, ista osoba može doživjeti diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rasnu diskriminaciju, itd.). Odnosi se na situaciju u kojoj postoji više osnova diskriminacije u isto vrijeme, te ih je teško razdvojiti i posmatrati odvojeno.

UZNEMIRAVANJE

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje vezano na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta.

SPOLNO UZNEMIRAVANJE

Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva osobe, posebno kada će se time stvoriti zastrašujući, neprijateljski, degradirajući, ponižavajući ili uvredljiv ambijent.

MOBING

Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koje podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu, čija je svrha ili posljedica ili degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlene osobe.

SEGREGACIJA

Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druge osobe na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije u skladu sa definicijom diskriminacije.

DRAG

Riječ se izvorno koristila u Šekspirovom *Glob teatru* kao oznaka za glumce koji su imali ženske uloge (ženama nije bilo dozvoljeno da glume u to doba). Termin se u načelu odnosi na kostim i prerišavanje (otuda fraza *in drag* – prerišen u odjeću suprotnog spola). Njime se prije svega upućuje na muškarce koji na ovaj ili onaj način nastupaju oponašajući žene i time provode rodni performans čime demonstriraju fluidnost rodnog identiteta koji se inače po definiciji smatra *fiksiranim*. Drag-kralj (drag king) je lezbejka/strejt žena koja simulira muškarca. Drag-kraljica je gej/strejt muškarac koji simulira ženu.

GOVOR MRŽNJE

Govor mržnje protiv LGBT osoba odnosi se na javno izražavanje koje podrazumijeva širenje, promoviranje ili opravdavanje mržnje, diskriminacije ili neprijateljstva prema LGBT osobama – na primjer, izjave političkih i vjerskih vođa ili mišljenja drugih društvenih autoriteta koja se objavljuju u štampi ili na internetu, a koja imaju za cilj poticanje mržnje.

INTERSEKSUALNA (INTERSPOLNA) OSOBA

Osobe koje su rođene s hromozomskim, hormonskim ili genitalnim karakteristikama koje ne odgovaraju zadatim standardima *muške* ili *ženske* kategorije, zbog svoje seksualne ili reproduktivne anatomije. Ova riječ je zamijenila pojam *hermafrodit*, koji su obimno koristili liječnici tokom 18. i 19. vijeka i koji se danas smatra nestručnim. Interseksualnost (interspolnost) može poprimiti različite oblike i obuhvatiti različita stanja interseksualnih (interspolnih) osoba.

LGBT

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje naslovom LGBT u društvenom i političkom aktivizmu. Pojam LGBT može biti proširen i uključiti i interseksualne i queer osobe – LGBTIQ (skraćenica za *lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer osobe*).

OUT

Opisuje osobu koja se seksualno/rodno/spolno identifikuje u javnom i/ili u profesionalnom životu.

PRILAGODBA SPOLA

Termin “promjena spola” se zamjenjuje terminom “prilagodba spola” kada je riječ o fizičkom, psihičkom i/ili medicinskom procesu kroz koji osoba prolazi da bi ostvarila svoj željeni spolni i/ili rodni identitet.

ROD

Društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje samo društvene uloge muškaraca i žena, to jest osoba muškog ili ženskog spola. Također, individualni konstrukt vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu *muškog i ženskog*.

RODNI IDENTITET

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo u shvatanju vlastitog spola, što može ali i ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i drugih izražaja roda (to jest, *rodno izražavanje*), kao što su odijevanje ili način govora i obraćanja. Spol osobe obično je dodijeljen pri rođenju, a odmah potom postaje socijalno i pravno pitanje. Spol podrazumijeva osobni koncept/konstruktor koji može biti u skladu sa društveno propisanim definicijama u pogledu spola/roda ili ih može negirati, prevazilaziti i mijenjati. Neki ljudi imaju problem pri

identificiranju sa spolom dodijeljenim pri rođenju – ove osobe nazivamo *transrodne* osobe. Rodni identitet nije isto što i seksualna orijentacija, a transrodne osobe se mogu identificirati kao heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne.

RODNO IZRAŽAVANJE

Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

SPOL

Klasificiranje na osnovu reproduktivnih organa/funkcija i genitalija na muški, ženski i interseks. Društveno prihvaćeni su samo muški i ženski spol.

SPOLNI IDENTITET

Individualno identificiranje po pitanju spola i spolne pripadnosti, koji ne zavisi od spola koji je pripisan rođenjem.

TRANS*

Sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno suprotstavljanje nametnutim rodnim i spolnim ulogama. Trans* se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.

TRANSRODNA OSOBA

Termin za osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju, kao i one osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet na drugačiji način od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstavljaju sebe drugačije od očekivanih rodnih uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manire, kozmetiku ili nehiruršku modifikaciju tijela. Između ostalih, transrodnost se može odnositi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama *muško* i *žensko*, zatim transvestite i cross-dressere. Transrodni muškarac je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *ženski* spol, ali je njegov rodni identitet *muški* ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodnih identiteta. Transrodna žena je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *muški* spol, ali je njen rodni identitet *ženski* ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodnih identiteta. Oznake za seksualnu orijentaciju transrodnih osoba koriste se u skladu sa njihovim rodnim identitetom, a ne u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Heteroseksualni transrodni muškarac je, na primjer, transrodni muškarac kojeg privlače i koji bira žene za partnerke. Riječ transrodnost odnosi se na posjedovanje transrodnog identiteta i izražavanja.

TRANSEKSUALNA OSOBA

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da prilagodi svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo i prezentaciju (što uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije), izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe.

TRANSFOBIJA

Po analogiji sa bifobijom i homofobijom, oblik diskriminacije, zasnovan na strahu, neznanju i mržnji, usmjeren protiv transeksualnih, transrodnih osoba. Tu predrasudu mogu perpetuirati strejt ljudi, gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe.

INTERNALIZOVANA TRANSFOBIJA

Karakteristična je za trans osobe koje iskušavaju krivicu, sramotu, nedostatak samopouzdanja, negativnu sliku o sebi, pošto implicitno ili eksplicitno prihvataju društvenu stigmatizaciju.

TRANSVESTIJA/TRANSVESTITE/TRANSVESTITI

Transvestiti su osobe koje vole da nose odjeću suprotnog spola. Transvestija, tj. preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom. Transvestiti/e mogu biti i heteroseksualne i istospolno orijentisane osobe.

TRANZICIJA

Predstavlja proces prilagodbe rodnog izražavanja neke osobe u cilju usaglašavanja sa unutrašnjim doživljajem vlastitog roda.

ZLOČIN IZ MRŽNJE PREMA LGBT OSOBAMA

Odnosi se na kaznena djela motivirana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član_ica neke LGBT grupe. Kod zločina iz mržnje mora postojati osnovana sumnja da je motiv počinioca kaznenog djela seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve.

O AUTORU

Darko Pandurević se rodio u Sarajevu 1991. godine. Student je Pravnog fakulteta na Univerzitetu u Sarajevu i volonter Sarajevskog otvorenog centra.

Ova publikacija izlazi u okviru edicije Human Rights Papers, koju objavljuje Sarajevski otvoreni centar. U ediciji Human Rights Papers izlaze opšti ili tematski izvještaji, kao i druge relevantne publikacije, o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Ovi izvještaji i publikacije su osnova za daljnje zagovaračke aktivnosti prema državi Bosni i Hercegovini ali i međunarodnim tijelima.

Ediciju Human Rights Papers uređuje Saša Gavrić. U ovoj ediciji objavili smo do sada:

Saša Gavrić (autor): Prava lezbejki, gejeva, biseksualnih i trans*osoba u Bosni i Hercegovini: novi pristupi? Trenutno stanje i smjernice za buduće djelovanje institucija i civilnog društva. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2014. Dostupno na: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/12/LGBT-OSOBE_bos_01.pdf

Saša Gavrić (autor): Human Rights of Lesbian, Gay, Bisexual and Trans* People in Bosnia and Herzegovina: New Approaches? Current situation and guidelines for future actions of institutions and civil society, Sarajevo: Sarajevo Open Centre, 2014. Dostupno na: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/12/LGBT-OSOBE_eng_01.pdf

Marina Veličković (autorica): Stranke, izbori, parlamenti: Žene u politici u Bosni i Hercegovini. Priča u brojkama. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2014. Dostupno na: <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/09/marina-bos.pdf>

Marina Veličković (autor): Parties, Elections, Parliaments: Women in Politics in Bosnia and Herzegovina. A story in numbers. Sarajevo: Sarajevo Open Centre, 2014. Dostupno na: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/09/marina_eng.pdf

Inicijativa za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine. Alternativni izvještaj o napretku 2014: politički kriteriji. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2014. Dostupno na: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/07/Alternativni-izvjestaj-2014_BHS_zaweb.pdf

Initiative for the monitoring of the European Union integration of Bosnia and Herzegovina, 2014 Alternative Progress Report. Sarajevo: Sarajevo Open Centre, 2014. Dostupno na: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/07/Alternativni-izvjestaj-2014_ENG_zaweb.pdf

Esther Garcia Fransioli (autorica): Godišnji izvještaj o stanju prava žena u Bosni i Hercegovini tokom 2013. godine. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar. Ko-izdavači: Prava za sve i Fondacija Cure, 2014. Dostupno na: <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/04/Godisnji-izvjestaj-o-stanju-ljudskihprava-zena-u-BiH-u-2013.pdf>

Esther Garcia Fransioli (autor): Annual Report on the State of Women's Rights in Bosnia and Herzegovina 2013. Sarajevo: Sarajevo Open Centre. Ko-izdavači: Prava za sve i Fondacija Cure, 2014. Dostupno na: <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/04/Godisnji-izvjestaj-o-stanju-ljudskihprava-zena-u-BiH-u-2013.pdf>

Edita Miftari (autor): Economic and Social Rights of Women in Bosnia and Herzegovina in 2012-2013. Sarajevo: Sarajevo Open Centre, 2014. Dostupno na: <http://soc.ba/ekonomiska-i-socijalna-prava-zena-u-bosni-i-hercegovini-2012-2013/>

Publikacija je nastala uz podršku Norveške ambasade u BiH, u okviru projekta “Step up! Zagovaranje i podizanje svijesti o pravima LGBT osoba u BiH” / “Step up! Advocacy and awareness rising of rights of LGBT people in BiH”.

